

ברית המילה וארץ ישראל

ויהי אברם בן תשעים שנה ותשע שנים וירא ה' אל אברם ויאמר אליו אני א-ל-ש-ד-י
התהלך לפני והיה תמים... אני הנה בריתי איתך והיית לאב המון גוים ולא יקרא עוד
את שמך אברם והיה שמך אברהם... ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מנוריד את כל
ארץ כנען לאחוזת עולם והייתי להם לאלוקים... זאת בריתי... המול לכם כל זכר.

(בראשית י"ז א - י).

על פסוקים אלו נשאלות מספר שאלות:

(א) מה הקשר בין ברית המילה לארץ ישראל?

(ב) מדוע כשרצה הקב"ה לצוות לאברהם על המילה התגלה אליו בשם 'א-ל-ש-ד-י'
דוקא ולא בשם אחר?

(ג) מדוע דוקא כאן - לפני הציווי על ברית המילה - מוסיף הקב"ה לשמו של אברם את
האות ה' ולא במקום אחר?

חטא המרגלים לעומת גישת יהושע וכלב - הנהגה ניסית והנהגה טבעית

בכדי לענות על שאלות אלו, אצטרך לגמרא בסוטה (דף לד ע"ב)¹:

"ויעלו בנגב ויבא עד חברון... אמר רבא: מלמד שפירש כלב מעצת מרגלים והלך
ונשתטח על קברי אבות. אמר להן: אבותי! בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים.
יהושע כבר ביקש משה עליו רחמים, שנאמר: "ויקרא משה להושע בן נון יהושע", י-ה
וישיעך מעצת מרגלים.

ונשאלת השאלה: מדוע השתמש משה דוקא בשם 'י-ה' כדי לברך את יהושע ולא
בשם אחר? ושאלה נוספת: כיצד זה אנשים כל כך גדולים כמו הנשיאים חטאו בחטא כה
חמור כזה - להוציא דיבת הארץ רעה?

ה"שפת אמת"² מבאר, שיש הבדל מהותי בין דור המדבר לדור באי הארץ: דור
המדבר היה דור דעה, שראה כמעט במוחש את הקב"ה, וכל מהלך חייו היה מלווה
בניסים: מתן תורה, עמוד האש, עמוד הענן, המן השליו, הבאר... - הכל הופיע בצורה
ניסית. דור זה, שכל הנהגתו היא בדרך ניסית, התקשה לעבור להנהגה טבעית, ולכן היה
קשה לנשיאים לקבל את העובדה, שבהיכנסו של העם לארץ, תפסק הנהגה ניסית זו - לה
היו רגילים עד עתה, ויתחיל העם לחיות לפי הנהגה טבעית.

1 הדברים מובאים ברש"י, בתחילת פרשת שלח.

2 בפרשת שלח שנת תרמ"ה.

ומהי 'הנהגה טבעית' אומר ה"שפת אמת": עם ישראל נברא בעולם כדי להעיד על "מי שאמר והיה העולם", ולתקן את כל מעשי הבריאה ע"י קיום תורה ומצוות. עבודת ה' בארץ ישראל, היא דוקא בהנהגה טבעית - דרך קיום החיים הלאומיים והפרטיים בא"י, דרך השילוב בין העניינים הגשמיים לחיי הרוח, וזו היא מעלתה של ארץ ישראל. הנה למשל, עבודת האדמה יחד עם קיום מצוות התלויות בארץ. כפי שאומר המדרש³:

מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה שנאמר: "ויטע ה' אלקים גן בעדן מקדם"⁴ אף אתם כשנכנסים לארץ, לא תתעסקו אלא במטע תחילה. זהו שנאמר: "כי תבואו אל הארץ - ונטעתם כל עץ מאכל"⁵

בהגיע בני"י אל הארץ מוטל עליהם לעסוק בנטיעה ואז: "...וערלתם ערלתו את פרוי שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל"⁶ - מצות ערלה ואח"כ נטע רבעי, ותרומות, ומעשרות ושאר מצוות התלויות בארץ.

גם אברהם אבינו השתוקק לזכות בארץ ישראל, דוקא בגלל מעלתה זו, כפי שאומר המדרש:

אמר רבי לוי, בשעה שהיה אברהם מהלך כארם נהריים וכארם נחור, ראה אותם אוכלים ושותים ופוחזים, אמר: הלוואי לא יהיה לי חלק בארץ הזאת, וכיוון שהגיע לסולמה של צור ראה אותם שעסוקים בניכוש בשעת הניכוש, בעידור בשעת העידור, אמר: הלוואי יהא חלקי בארץ הזאת. אמר לו הקב"ה: "לזרעך אתן את הארץ הזאת".

(בראשית רבה פרשה ל"ט).

לנהגה זו התנגדו המרגלים, כי נראה היה להם שח"ו תהיה להם ירידה רוחנית בכניסתם לארץ, אך טעו בכך, שהרי באמת בני"י נבראו להעיד על הבורא יתברך ולתקן את כל הבריאה בדרך טבעית.

אמנם, לפי"ז מובן מה הביא אנשים צדיקים כאלה, שמעיד עליהם הכתוב "כולם אנשים ראשי בני ישראל המה" להוציא דיבת הארץ רעה: כיוון שהנהגת ארץ ישראל היא הנהגה טבעית, הם רצו, ע"י הוצאת דיבה, למנוע את הכניסה לארץ ולהמשיך לחיות בהנהגה ניסית. כמובן שבכך חטאו חטא חמור ונגזר עליהם מה שנגזר.

לעומת זאת, יהושע וכלב אמרו: "טובה הארץ מאוד מאוד, אם חפץ בנו ה' והביא אותנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו..." כלומר, הם השתוקקו לקבלה - דוקא בגלל מעלתה זו, ולכן התנגדו לעצת המרגלים.

מן הגמרא בסוטה דלעיל, משתמע שיהושע וכלב היו זקוקים לחיזוק נוסף ע"מ לא להיגרר לעצת המרגלים: יהושע שאב את כוחו מתפילתו של משה, וכלב מהשתטחות על קברי אבות.

3 ויקרא רבה פרשה כ"ה.

4 בראשית ב', ח.

5 ויקרא י"ט, כ"ג.

6 ויקרא י"ט, כ"ג.

לפי מדרשו של רבי לוי, נוכל להבין מדוע שואב כלב את כוחו דוקא מקברי אבות: כיוון שאברהם אבינו השתוקק גם הוא להנהגה טבעית זו בארץ, ואכן זכה לה בהבטחת הארץ לזרעו, ולכן הולך כלב לחברון ומשתטח על קברו. אך יהושע שעתיד להוביל את בני ישראל מהנהגה ניסית במדבר להנהגה טבעית בארץ ישראל זקוק ליותר מכך: הוא זקוק לברכת משה בשם הקדוש י-ה'.

משמעות השמות י-ה, א-ל ש-ד-י

מה עניינו של השם י-ה'?

הגמרא במסכת מנחות (כט ע"ב) אומרת:

מאי דכתיב: 'בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים... כדררש ר' יהודה – אלו שני עולמות שברא הקב"ה, אחד בה"י ואחד ביו"ד. ואיני יודע אם העולם הבא ביו"ד והעולם הזה בה"י (או הפוך), כשהוא אומר "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם" אל תקרי בהבראם אלא בה"י בראם, הוי אומר העולם הזה בה"י והעולם הבא ביו"ד.

מכאן שענינו של השם י-ה' הוא החיבור בין שני העולמות האלו, או במילים אחרות: השילוב בין חיי הרוח לעניינים הגשמיים ע"י קיום תורה ומצוות. זהו גם עניינה של ארץ ישראל, כאמור לעיל, ולברכה כזו היה זקוק יהושע - לא רק כדי להינצל מחטא המרגלים, אלא, גם כדי להוביל בעתיד את בני"ה בהנהגה טבעית זו אל ארץ ישראל. להלן נוכח, שהשילוב הזה בין חיי הרוח לעניינים הגשמיים מביא להשראת השכינה, וזה רמוז בשם י-ה.

דוגמא מעניינת לכך, היא מאמר חז"ל בסוטה (יז ע"א):

דרש ר"ע: איש ואשה זכו שכינה ביניהן, לא זכו – אש אוכלתן.

ופירש רש"י שם:

שכינה ביניהן – שהרי חלק את שמו ושיכנו ביניהן, יו"ד באיש וה"י באשה. לא זכו אש אוכלתן – שהקב"ה מסלק את שמו מביניהן ונמצאו אש ואש.

ובפרקי דר"א י"ב מובא:

רבי יהושע בן קרחה אומר: על שם בשר ודם נקרא שמו אדם ומשכנה לו עזר, נקרא שמו איש והיא אשה. מה עשה הקב"ה? נתן שמו בניהם, יו"ד – ה"י, אם הולכים בדרכי ושומרים מצוותי, שמי נתון ביניהם ומציל אותן מכל צרה וצוקה, ואם לאו – הריני נוטל מביניהם...

הרי שלמדנו ששם י-ה מבטא השראת שכינה, בקישור עם חיי המעשה.

בזוהר הקדוש, בכמה מקומות הקשורים לעניינו, מובאת האות יו"ד כביטוי

להשראת שכינה, ואביא אותם כאן בסיעתא דשמיא:

את עניינה של האות יו"ד שנתווספה ליהושע, מבאר הזוהר בפרשת שלח (ל"ג),

שהכונה לשכינה, שנכנסה עימו לארץ ישראל. וכך הם דברי הזוהר, בתרגום לעברית:

"ויקרא משה ליהושע בן נון יהושע" ר' יצחק אומר: וכי הושע קראו הכתוב? והרי כבר קראו הכתוב יהושע! שנאמר: "ויהושע בן נון נער" ונאמר: "ויהושע את עמלק"!!!

אלא אמר לו משה י-ה יושיעך מהם. ר' אבא אמר: כיוון ששלחו להכנס שמה נצרך להיות בשלימות. ובמה? בשכינה. שעד אותה שעה נקרא גער ובשעה ההיא קשר לו משה עימה. ואע"פ שמצינו שם יהושע בתחילה, הכתוב קראו כן על שם מה שעתיד להקרא. אמר משה: ודאי לא נצרך להכנס שמה אלא בשכינה (וע"כ קראו יהושע, שהוסיף אות לשמו, שהוא סוד השכינה - פרוש הסולם).

מעניין גם מאמר הזוהר על הפסוק: "ויעלו בנגב ויבוא עד חברון": שואל הזוהר: "ויבואו" היה צריך לומר? אלא אמר ר' יוסי: כלב היה, שבא להתפלל על קברי האבות בחברון. אמר כלב: יהושע, הרי ברכו משה בעזרה עליונה קדושה, ויכול להנצל מהם. ואני מה אעשה? לקח עצה, להתפלל תפילה על קברי אבות, כדי שינצל מעצה הרעה של שאר המרגלים. רבי יצחק אמר: השכינה נתלכשה שם בכלב לבשר אל האבות, שהגיע הזמן שיבואו בניהם לארץ אשר נשבע להם הקב"ה וזה הוא "ויבא" עד חברון - טובע על השכינה (הסולם).

לפי המבואר לעיל, נראה ברור, שגם כלב היה זקוק להשראת השכינה כדי להינצל מעצת המרגלים כפי שהיה זקוק לכך יהושע, ולא יכול היה לזכות לכך אלא א"כ יתפלל על קברי אבות מן הטעם המבואר לעיל. וכעת מובן גם, לאיזה חיזוק היו זקוקים יהושע וכלב.

השם י-ה, כביטוי להשראת השכינה, מופיע כמה פעמים בזוהר, גם בהקשר לברית המילה: על הפסוק: "בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'" (שופטים ה'), שואל הזוהר⁷ (בתרגום):

מה ראו דבורה וברק לפתוח את שירתם בכתוב הזה? אלא כך למדנו: אין העולם מתקיים אלא על הברית הזו. שכתוב: "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתיו". משום כך, כל זמן שישראל מקיימים ברית זו, חוקות שמים וארץ נמצאים בקיומם, וכל זמן שישראל מבטלים ברית זו ברית שמים וארץ אינה מתקיימת וברכות אינם נמצאות בעולם. בא וראה: לא שלטו עמים אחרים על ישראל, אלא כאשר בטלו מהם את הברית הזו. ומה בטלו מהם? שמלו ולא פרעו, ולא נגלה כשר קודש, ועל כן כתוב "ויעזבו בני ישראל את ה'...וימכור אותם ביד סיסרא". "ויעזבו את ה'" - ממש. עד שבאה דבורה והתנדבה עצמה לכל ישראל בדבר הזה, אז נכנעו שונאיהם תחתיהם.

ופירש שם 'הסולם':

ויעזבו את ה' - ממש, פירוש: כי ע"י הפריעה מתגלים אותיות השם י-ה, וע"כ 'פריעה' אותיות 'פרע י-ה' וכיון שלא פרעו לא נגלה עליהם השם י-ה וזהו "ויעזבו את ה'" - ממש, שעזבו את השם י-ה, עד שבאה דבורה ונתלה להם סוד זה.

עניין דומה אנו מוצאים גם בשם 'א-ל-ש-ד-י', שבו נגלה ה' לאברהם קודם המילה. גם שם משמשת האות יו"ד - ביטוי להשראת השכינה, אך שם, כפי שנראה להלן, זה מבטא גם השלמה ותיקון הבריאה.

ברית המילה וארץ ישראל

וכך אומר הזוהר (פרשת לך לך, תמ"א) על הפסוק "ויאמר אליו אני א-ל ש-ד-י":

מה טעם עד עתה, לא אמר אליו הקב"ה "אני א-ל ש-ד-י"? אלא, עשה הקב"ה 'כתרים תחתונים' שאינם קדושים, וכל אלו שלא נמולו - יטמאו בהם, כיוון שיש באותם כתרים רושם ש', ד' ולא יותר (היינו שחסר שם הוי"ד מהשם ש-ד-י). ולאחר שנמולו יוצאים מאותם 'כתרים תחתונים' ונכנסים בכנפי השכינה, ומתגלה בהם הוי"ד - הרושם הקדוש, ונרשם בהם השם ש-ד-י ונשלם בקיום שלם, ולכן לא נתגלה לו בשם זה - טרם נצטווה על המילה.

וכן אמר ה' לאברהם: "התהלך לפני והיה תמים" - שלם, שעד עתה היית חסר ברושם של ש', ד' - מול את עצמך, והיה שלם ברושם הוי"ד, והשם ש-ד-י יהיה שלם כך ואז תהיה ראוי להתברך בשם הזה, שנאמר: "זא-ל ש-ד-י יברך אותך" (זוהר שם).

המלבי"ם בפרשת לך לך, מסביר את משמעות השם ש-ד-י עפ"י המובא במדרש תנחומא הישן פרשת לך לך. וזה לשון המדרש:

"אני א-ל ש-ד-י", אמר ר' אבהו: כיון שברא הקב"ה את עולמו, ברא את השמים ואת הארץ, ואמר להם שיהיו נמתחים והולכים, שנאמר: "וימתחם כאהל לשבת" (ישעיה מ' כב'). אילולי שאמר להם די, היו נמתחים והולכים עד שיחיו המתים. אמר לו הקב"ה לאברהם, אני הוא שאמרתי לעולמי די, כך אומר לערלה די... עד שלא מל - לא היה שלם משמל - נעשה שלם.

ומסביר המלבי"ם: כוונת הדברים הם, שהעולם כפי שהוא נברא צריך עוד תיקון. מעשי ה' לא נגמרו בשלמותם, יש בעולם חסרונות שעל האדם לתקן, וע"י כך להשלים את הבריאה. וזו היא מהותה של ברית המילה, שע"י שהוא מסיר את הערלה ופורע, הוא מתיש את החומריות והתאוה, ומגביר את כוח הרוחני שבו ובכך משלים הוא את עצמו, כחלק ממעשה הבריאה.

עפ"י זה מבואר מדרש חז"ל בתנחומא (פרשת תזריע):

שאל טורנרופום הרשע את רבי עקיבא: אלו מעשים נאים יותר, של הקב"ה או של בשר - ודם? אמר לו: של בשר - ודם נאים יותר... אמר לו טורנרופוס: הואיל והקב"ה חפץ במילה, למה אין הוולד יוצא מהול ממעי אימו? אמר לו רבי עקיבא: לפי שלא נתן הקב"ה לישראל את המצוות, אלא, כדי לצרף אותם בהם.

המילה והארץ עניין אחד

מכל הנ"ל מתבאר, שעניינה של ברית המילה זהה בדיוק לעניינה של ארץ ישראל: תיקון הבריאה והשראת השכינה בתוך העניינים הגשמיים - דבר המוטל על עם ישראל ע"י קיום תורה ומצוות. אין פלא, אפוא, שלא נתנה ארץ ישראל לעם ישראל אלא בזכות ובתנאי שיקיימו את ברית המילה, כפי שמובא בבראשית רבה (לך לך, פרשה מ"ו אות ט'):

אמר ה' לאברהם: אם מקיימים בניך את המילה - הם נכנסים לארץ, ואם לאו - אין נכנסים לארץ... ר' ברכיה ור' הלבו אומרים כתיב: "זוה הדבר אשר מל יהושע", דבר אמר להן יהושע ומלך, אמר להם: מה אתם סבורים שאתם נכנסים לארץ ערלים? כך

גולות ד'

אמר הקב"ה לאברהם אבינו: "ונתתי לך ולזרעך אהריך את ארץ מגורידך" על מנת "ואתה את בריתי תשמור!"
וכן מובא בזוהר (שם שצ"ד):

אמר הקב"ה ליהושע: הרי ישראל ערלים הם, שלא פרעו ולא נגלה כשר קודש, ואינם מקיימים הברית שלי. ואתה רוצה להביאם לארץ ולהכניע את שונאיהם?! "שוב מול את בני ישראל שנית!" ובטרים שפרעו ונתגלה ברית הזה – לא נכנסו לארץ ולא נכנעו שונאיהם.

מן האמור לעיל נראה, כי בברית המילה ישנם שלושה עניינים:

(א) השראת השכינה.

(ב) תנאי לקיום הבריה.

(ג) השלמת הבריה ותיקונה.

להלן נראה כי שלושה עניינים אלו הם עניין אחד, ושלושתם נקשרים לשמו המלא של אברהם: וכך אומר הזוהר (שם שפ"ב):

מה ראה הכתוב, שלא נקרא אברהם עד עתה? אלא כך ביאורו: כי עד עתה לא נימול, ועתה נימול, וכשנימול נתחבר בה"י זו שהיא השכינה, והשכינה שרתה בו, וע"כ נקרא אז אברהם עם ה"י, והיינו דכתיב "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, ולמדנו: כ-הי בראם, ולמדנו: 'באברהם' (כלומר 'בהבראם' אותיות 'באברהם', ללמדנו שבשכיל אברהם נברא העולם – פרוש הסולם).

ושואל הזוהר: מדוע חולקים זה על זה בפירוש 'בהבראם'? ומשיב: אין מחלוקת: זה שאומר, ש-'בהבראם' רומז לאברהם, הכוונה לחסד, שבשכיל חסד נברא העולם (= 'עולם חסד יבנה'⁸), וזה שאומר 'בה"י בראם' היינו השכינה כי ה"י רומזת לשכינה, כלומר אם חסד בעולם, גם השכינה בעולם וכן להיפך, וע"כ חסד ושכינה ענין אחד והעולם נברא בשכיל שניהם.

מכאן רואים שחסד, שהוא מתיקון הבריה, והשראת שכינה, הם עניין אחד. וביאור העניין הוא שע"י ברית המילה, שהיא חסד דקדושה (להבדיל מ'חסד הוא', שנאמר לגבי עריות, שהן 'חסד דטומאה') בא אברהם לידי השראת השכינה. לכן, דוקא לאחר שנימול, נתוספה לשמו האות ה"י מהשם הקדוש י-ה. ולא זו בלבד ששרתה עליו השכינה, אלא גם נתקיים העולם בשכילו, וכפי שאומר הזוהר (שם שמ"ג):

כיוון שנימול אברהם, יצא מקליפת הערלה ונכנס בברית הקדושה... ונכנס בברית שהעולם עומד עליו, ואז נתקיים העולם בשכילו, שכתוב: "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי" (הרי שבזכות ברית המילה מתקיים העולם). וכתוב: "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם" שהוא אותיות 'בה"י בראם' וכן 'באברהם', להורות שבשכיל אברהם נברא העולם.

ומבאר השפת אמת, שאברהם הוא נשמת הבריה, משום שבכוח עבודתו של אברהם אבינו חל שם שמים על הבריה, כי הוא החדיר לעולם את תודעת מציאות הקב"ה בעולם - ולכן נוספה לו האות ה"י שבה נברא העולם כדי לרמוז שבשכילו העולם נברא.

אסיים בציטוט מדברי המגיד ממעזריטש, ששמע רבינו הזקן מלאדי מפיו בשנת תקכ"ד⁹, ומתאים לעניינו :

"אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי" (ישעיה מ"ה יב'). 'אנכי' - מי שאנכי, שהוא נעלם ונסתר גם מנאצלים היותר עליונים, הלביש עצמותו יתברך בכמה צמצומים להאציל הנאצלים ולברוא הנבראים, שרפים חיות ואופנים, מלאכים ועולמות עד אין מספר. ובצמצומים עד אין שיעור 'עשיתי ארץ' הלזו הנשמית. 'ואדם עליה בראתי' - האדם הוא תכלית ההתהוות, ובראתי בגימטריה תרי"ג - הוא תכלית האדם, וכדאיתא ב"פרדס" בשם ספר הבהיר: אמרה מידת החסד לפני הקב"ה, רבנו של עולם, מימי היות אברהם בארץ, לא הוצרכתי אני לעשות מלאכתי, שהרי אברהם עומד ומשמש במקומי. כי אברהם שהוא נשמה בנות, ועוסק בהכנסת אורחים לפרסם אלוקותו ית' בעולם הזה התחתון, הוא למעלה, במעלה ובמדריגה לגבי מידת החסד דאצילות. 'ואמרה מידת החסד לפני הקב"ה' - הוא קנאת מידת החסד דאצילות, אשר קנאה בעבודת אברהם אבינו ע"ה.

9 מובא בספר היום יום, שסודר ע"י האדמו"ר מנחם מענדל מליובאוויטש זיע"א.